

Δοσιθέου¹, τὸ νῦν Ἀγιοταφικὸν Μετόχιον ἦν οἰκία αὐτῶν, ἔχουσα καὶ μικρὸν ἐν αὐτῇ ναΐδον· γινώσκωμεν ὡσαύτως ὅτι ἄνω τῆς οἰκίας ταύτης ἠγείροντο τὰ λιθοκτιστά οἰκήματα τοῦ ἐπὶ φιλογενεΐα καὶ πλούτῳ διασήμου Μανωλάκη τοῦ ἐκ Καστορίας, καὶ τούτων μικρὸν λείψανόν ἐστίν ἡ σημερινὴ «καμάρα» καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου τούτου. Πρόσθετε ὅτι πλησίον, ὡς εἰκάζω, τοῦ Φαναρίου, ἢ πρὸς τὸν Παλατῶν, ἔκειτο μικρὸς τις ναὸς τῆς Παναγίας τῶν Παλαιολόγων, οὗ μνηεῖον εὐρίσκω ἐν τινι χειρογράφῳ τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, ὠζόμενος σχεδὸν μέχρι τοῦ τέλους τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος, οὗ περιλήψην ἐπινοήσασθαι ἀνωτέρω, συνάγομεν ὅτι τὰ περὶ τὸν λόφον τοῦ Μουχλίου μέρη ἐλέγοντο περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος Φανάρι, ἕνα δ' αἰῶνα πρότερον τὰ Παναγίου, καὶ γνωστὸν ἄλλοθεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ι' μέχρι τοῦ τοῦ ΙΓ' τελευταύοντος ἔσωζον τὸ τελευταῖον ὄνομα τοῦτο· μέγα δὲ μέρος περὶ τὸν λόφον τοῦ Μουχλίου τοῦτον ἦν ἀκατοίκητος καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὡς γράφει, κατὰ τὴν τοῦ Hammer μαρτυρίαν, ὁ πατριάρχης Κωνσταντίας².

Τὰ ἔσω τῆς τοῦ Φαναρίου πύλης μέχρι τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, συμπεριλαμβανομένου, μέρη καλοῦνται σήμερον Φανάρι, Διπλοφάναρον δ' ὠνόμαζεν ἢ πρὸ ἡμῶν γενεά· ἀλλ' ἡ ὀνομασία κακῶς εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἀπεδίδετο· τὰ πατριαρχικά ἐγγράφα τὰ κατὰ τὸ 1601 ἀπολελυμένα Διπλοφάναρον καλοῦσιν ἀκριβῶς τὸ σήμερον γνωστὸν Πετρί-καπι· γράφοντα «νέον Πατριαρχεῖον τὸ ἐν Διπλαφαναρίῳ»· τὸ λοιπὸν ἄρα μέρος τὸ ἐντὸς τοῦ τείχους ἐλέγετο Φανάρι, καὶ πρὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, καὶ τὰ ὄρια τούτου ἦσαν ἡ πύλη αὐτοῦ καὶ τὰ μέχρι Μουχλίου, ὅπερ ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο βεβαίως μετὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα. Φρονῶ ὅτι τὸ Φανάριον ἦν μέχρι τοῦ Ι', εἰ οὐκ καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἀκατοίκητος, ὡς τεκμαίρομαι ἐκ τε τῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς, καὶ ἐκ τῆς μὴ ἀνευρέσεως ἄχρι τοῦδε βυζαντινῆς τινος οἰκοδομῆς ἀνά πᾶσαν ταύτην τὴν ἑκτασίαν. Ὑπολείπεται μοι μικρά τις ἐλπίς εὐρέσεως σπουδαιοτάτου λειψάνου βυζαντινῆς δομικῆς, ἢ καὶ ἀρχαιότερας ἰδως, εὐκρινησοῦσης τὰ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τοῦ Μουχλίου, γνωρίσω δὲ ταύτην ἐν καιρῷ τοῖς φιλαρχαίσις.

ΜΑΝΟΥΗΛ Ι. ΠΕΛΑΓΙ.

(Ἐπεται τὸ περὶ Πετρίου).

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΑ

Πῶς οἱ λαοὶ μεταμορφῶσιν τὸν πολιτισμὸν
καὶ τὰς τέχνας αὐτῶν*.

Gustave Le Bon).

Β'.

Παρατηρήσαμεν ὅτι τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύστημα τι πολιτισμοῦ ἀποτελεῖται, εἰσὶν ἰδιόζοντα ἐκάστῳ τῶν λαῶν, ὅτι εἰσὶ τὸ ἀποτέλεσμα, ἢ ἐκφραδὶς αὐτῆ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ κατασκευῆς καὶ ὅτι ἀδύνατον κατὰ συνέπειαν νὰ μεταδοθῶσιν ἀπὸ φυλῆς εἰς φυλὴν, χωρὶς νὰ ὑποστῶσι ριζικὰς ἀλλοιώσεις. Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συγκαλύπτει τὴν ἑκτασίαν τῶν ἀλλοιώσεων τούτων εἶνε ἔνθεν μὲν αἱ γλωσσικαὶ ἀνάγκαι, αἱ ἐξαναγκάζουσαι ἡμᾶς νὰ παριστῶμεν διὰ ταυτοσήμων λέξεων ἀντικείμενα μεγάλως διαφέροντα ἀπ' ἀλλήλων, ἔνθεν δὲ αἱ ἱστορικαὶ ἀνάγκαι, ἐξ ὧν προαγόμεθα εἰς ἐπισκόπησιν τῶν ἐξωτερικῶν μόνον τύπων τῶν τοῦ πολιτισμοῦ συστημάτων, ἀνευ παρατηρήσεως τῶν μεσολαβουσῶν μορφῶν, αἵτινες ταῦτα μετ' ἀλλήλων συνδέουσιν. Ἀδυνατοῦντες νὰ καταδείξωμεν ἐνταῦθα τὴν ἀλληλουχίαν τῶν μεταβολῶν, αἵτινες ἐπιγίνονται ἐπὶ πάντων τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν ταῦτα ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μεταδίδονται, περὶ ἐνός μόνον θὰ πραγματευθῶμεν· περὶ τῶν τεχνῶν, περιοριζόμενοι ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἐν μίᾳ τῶν σπουδαιοτέρων αὐτῶν μορφῶν, τῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Τὰ προϊόντα αὐτῆς κέκτηνται εἰδικὸν χαρακτῆρα ἀκριβείας, καθιστῶντα ἐνδερεῖς τὰς ἀποδείξεις. Πρὶν ἢ ὅμως καταδείξωμεν τὰς μεταμορφώσεις, ἅς αἱ τέχναι ὑφίστανται, ὄν τρόπον καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα συστήματός τινος πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μετάδοσιν αὐτῶν, θ' ἀναζητήσωμεν πρότιστα πάντων κατὰ πόσον ἀποτελοῦσιν ταῦτα τὴν ἐκφραδὴν πολιτισμοῦ.

Σήμερον δὲν ὑπάρχουσι βιβλία, ἀφιερωμένα εἰς τὰ τῆς καλλιτεχνίας ἔργα, ὅπου νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνηται ὅτι αἱ τέχναι πιστῶς ἐρμηνεύουσι τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν καὶ ὅτι ἀποτελοῦσιν τὴν ἀκριβεστέραν ἐκφραδὴν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἀναμφιβόλως τοῦτο συχνάκις συμβαίνει, ἐν τούτοις πολλοῦ γε καὶ δεῖ γενικὸν ν' ἀποτελέσῃ κανόνα, ν' ἀνταποκρίνηται δὲ ἡ τῶν τεχνῶν ἀνάπτυξις εἰς τὴν διανοητικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν. Ἄν ὑπάρχωσι λαοὶ παρ' οἷς τὰ καλλιτεχνικά ἔργα ἀποτελοῦσιν τὴν σπουδαιοτέραν ἐκδήλωσιν τῆς ἰδιοφυΐας αὐτῶν, ὑπάρχουσιν ἄλλοι, παρ' οἷς, καίπερ ὑψηλὴν κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ τοῦ πολιτισμοῦ κλίμακῃ, αἱ τέχναι δευτερεῖον μόνον διεδραμάτισαν πρόσωπον. Ἄν κατεδικάζετο τις εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐκάστου λαοῦ, ἐν μόνον στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ ἐκείνου ὑπ' ὄψει λαμβάνων, τὸ στοιχεῖον τοῦτο θὰ ἐποικίλλεν ἀναλόγως τοῦ λαοῦ, ἢ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ὁποῖου θὰ ἐγράφετο, οὕτως ὥστε διὰ τοὺς μὲν αἱ τέχναι, διὰ δὲ τοὺς ἄλ-

νίου διδάσκειων φιλοπονώτατος κ Ν. Β. Χρυσανθίδης, προσεχῶς ἐκδόμενῃ μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ σχετικῶν ἐπιτύμβιων παρατηρήσεων.

1) Δοσιθέου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων· βιβλ. ΙΑ' κεφ. Ι', § 41 σελ. 4175, καὶ βιβλ. ΙΒ', κεφ. α', § 10, σελ. 4191.

2) Κωνσταντινιάς· ἔκδ. Β', σελ. 413—414.

*) Ἴδε πρότερον ἀριθμὸν σελ. 2.

λους οι πολιτικοί και στρατιωτικοί θεσμοί, ή βιομηχανία κλπ. θά ἦσαν τὰ στοιχεία, ἐξ ὧν θά ἰδυνάμεθα κάλλιον αὐτοὺς νὰ γνωρίσωμεν. Ὁ καθορισμὸς τοῦ σημείου τούτου μεγάλως ἐνδιαφέρει, διότι θά ἐπιτρέψῃ ἡμῖν βραδύτερον νὰ κατανοήσωμεν τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον αἱ τέχναι ὑπέστεισαν λίαν ἀνίδους μεταμορφώσεις κατὰ τὴν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μετάδοσιν αὐτῶν.

Ἐκ τῶν τῆς ἀρχαιότητος λαῶν οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Ρωμαῖοι παρουσιάζουσι λίαν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς ἀνισότητος ταύτης ἐν τῇ ἀναπτύξει διαφόρων στοιχείων συστήματός τινος πολιτισμοῦ καὶ διαφόρων ἐτι κλάδων, ἐξ ὧν ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων ἀποτελεῖται. Λάβωμεν κατὰ πρότον τοὺς Αἰγυπτίους. Παρ' αὐτοῖς ἡ φιλολογία ὑπῆρξεν ἀείποτε μηδαμινή, καὶ ἡ ζωγραφικὴ μετριωτάτης ἀξίας· τούναντίον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ παρήγαγον ἀριστουργήματα. Τὰ μνημεῖα αὐτῶν προκαλοῦσιν εἰσέτι τὸν ἡμέτερον θαυμασμόν. Τὰ ἀγάλματα, ἄπερ ἐγκατέλιπον ἡμῖν, οἷα τὰ Σεῖχ-ἔλ-Μπελέδ, Ραχστέπ, Νεφέριτ-Ἀρί καὶ πλείστα ἄλλα ἀποτελοῦσι πρότυπα καὶ σήμερον ἐτι, ἐπὶ βραχεῖαν δὲ μόνον περίοδον κατώρθωσαν οἱ Ἕλληνες νὰ ὑπερβῶσιν αὐτοὺς ἐν τούτοις. Οἱ Ρωμαῖοι, οἱ τοσοῦτον ὑπέροχον διαδραματίσαντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόσωπον, προσεγγίζουσι τοῖς Αἰγυπτίοις. Δὲν ἐστεροῦντο οὔτε διδασκάλων οὔτε προτύπων, διότι ὀπισθεν αὐτῶν εἶχον τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς Ἕλληνας· καὶ ὅμως δὲν κατώρθωσαν ἰδίαν νὰ δημιουργήσωσι τέχνην· οὐδέποτε δ' ἴσως ἐπεδειξάτο λαὸς τις ἴτιονα ἢ οὔτοι πρωτοτυπίαν ἐν τοῖς καλλιτεχνικοῖς αὐτῶν ἔργοις. Οἱ Ρωμαῖοι ἐλάχιστον περὶ τῶν τεχνῶν ἐμερίμων, ἅτε ὑπὸ τὴν τῆς ὀφθαλμίας αὐτῶν ἐποψίαν μόνον αὐτὰς κρίνοντες, καὶ θεωροῦντες αὐτὰς ἀπλῶς ὡς εἶδος εἰσαγωγῆς ἀνάλογον πρὸς τὰ λοιπὰ προϊόντα, οἷα τὰ μέταλλα, τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ἰδιώματα, ἅτινα ἐκ τῶν ξένων ἐπρομηθεύοντο λαῶν. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἦδον οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν κοσμικώτατοι, ἐστεροῦντο ἐθνικῆς τέχνης καὶ κατ'αὐτὴν δὲ τὴν περίοδον, καθ' ἣν ἦν ἡ παγκόσμιος εἰρήνη, ὁ πλοῦτος καὶ αἱ τῆς πολιτείας ἀνάγκαι ἀνέπτυξάν πως τὴν ἀσθενῆ καλαισθησίαν αὐτῶν, οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐκείνοι, παρ' ὧν ἐζήτουν πρότυπά τε καὶ καλλιτέχναις. Ἡ ἱστορία τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς ἀποτελοῦσι δευτερεύον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς. Ἄλλ' ὁ μέγας οὗτος ρωμαϊκὸς λαὸς, ὁ τὸσον ὑποδεὴς ἐν ταῖς τέχναις ἐξῆρεν εἰς τὸν ὑψίστον βαθμὸν τρία ἄλλα στοιχεία τοῦ πολιτισμοῦ: οὗτος ἔσχε στρατιωτικούς θεσμούς, ἐξασφαλίσαντας αὐτῷ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόσμου, πολιτικούς καὶ δικονομικούς θεσμούς, οὓς εἰσέτι ἀντιγράφωμεν καὶ τέλος ἐδημιούργησε φιλολογίαν, ἐξ ἧς ἐνεπνεύθη ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἡ ἡμετέρα.

Ἀριδιῶδες λοιπὸν καθορῶμεν τὸ ἄνισον τῆς ἀναπτύξεως τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ παρὰ δυσὶν ἐθνεσιν, ὁ μέγας βαθμὸς τῆς μορφώσεως τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀμβισθητηθῆ καὶ δυνατόν νὰ προαισθανθῶμεν τὰς πλάνας, εἰς ἃς θά ἐξετιθέμεθα, ἂν ἐλαμβάνομεν ὡς κλίμακα ἐν μόνον ἐκ πολλῶν τῶν στοιχείων: τὰς τέχνας παραδείγματος χάριν. Παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἀπηντήσαμεν τέχνας λίαν πρωτοτύ-

πους καὶ ἀξιοσημειώτους, ἐξαιρέσει ὅμως τῆς ζωγραφικῆς, τούναντίον δὲ φιλολογίαν μετριωτάτης ἀξίας. παρὰ τοῖς Ρωμαίοις πάλιν τέχνας μὲν μετρίως ἀξίας, ἄνευ ἰχνους πρωτοτυπίας, ἀλλὰ φιλολογίαν λαμπρὰν καὶ τέλος πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς θεσμούς πρώτης τάξεως. Καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ἕλληνες, ἦτοι λαὸς τεκμηριώσας μείζονα ὑπέροχην ἐν τοῖς μᾶλλον διαφεροσὶ κλάδοις τῆς ἀναπτύξεως δύναται ἐπίσης νὰ προσαχθῶσιν εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἐλλείψεως παραλληλισμοῦ τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ πρὸς ἄλληλα. Κατὰ τὴν ὀμηρικὴν περίοδον ἡ φιλολογία αὐτῶν μεγάλως ἐτι ἠκμαζεν, ἀφοῦ τὰ ὀμηρικὰ ἐπη θεωρῶνται εἰσέτι ὡς πρότυπα, ἐξ ὧν ἀπὸ αἰῶνων ἦδη κατεδικάσθη νὰ κορέννυται ἡ πανεπιστημιακὴ ἐν Εὐρώπῃ νεολαία· καὶ ὅμως αἱ ἀνακαλύψεις τῆς νεωτέρας ἀρχαιολογίας ἀπέδειξαν ὅτι ἐν τῇ ἐποχῇ, εἰς ἣν τὰ ὀμηρικὰ ἐπη ἀνάγονται, ἡ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ εὐρίσκειον ἐν βαρβαρικῇ βαναυσότητι, ἀποτελούμεναι ἐξ ἀμόρφων μόνον ἀπομιμήσεων τῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀσσυρίας. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ὅμως κυρίως ἐπιδεικνύονται αἱ περὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἀνισότητες αὐταί. Ὑπὸ ἀρχιτεκτονικῆν ἐποψίαν ὀλίγοις λαοῖς ἐξισώθησαν πρὸς αὐτοὺς. Ὑπὸ τὴν ἐποψίαν τῆς φιλοσοφίας, αἱ θεωρίαι αὐτῶν ἐξέικοντο εἰς βάθος, εἰς ὃ ἡ εὐρωπαϊκὴ διάνοια προσεπέλασεν ἐν νεωτέρῃ μόνον ἐποχῇ. Ὡς πρὸς τὴν φιλολογίαν, ἂν μὴ ἐξίσωνται πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, παρήγαγον ἐν τοῖτοις θαυμάσια ἔργα. Τούναντίον ὡς πρὸς τὴν ἀγαλματοποιίαν μετρίαν κέκτανται ἀξίαν, μεγάλως τῶν Ἑλλήνων ὑπολειπόμενοι. Καθόσον δι' ἀφορᾶ εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς ἱστορικές γνώσεις οὐδὲν ἀπολύτως κατώρθωσαν, παρατηρεῖται δὲ παρ' αὐτοῖς ἐλλείψεις τις ἀκριβείας, παρ' οὐδενὶ λαῷ εἰς παραπλήσιον βαθμὸν ἀπαντῶσα. Αἱ ἐπιστήμαι αὐτῶν παιδαριώδεις μόνον ἦσαν θεωρίαι, αἱ ἱστορικαὶ αὐτῶν βίβλοι ἄτοπα μυθεύματα, οὐδὲ μίαν ἐτι περιλαμβάνοντα ἀκριβῆ χρονολογίαν πιθανῶς δὲ οὐδὲ ἐν ἀκριβὲς ἱστορικὸν γεγονός. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ἡ ἀποκλειστικὴ μελέτη τῶν τεχνῶν θά ἦτο ἀνεπαρκὴς πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ.

Πολλὰ ἄλλα παραδείγματα δυνάμεθα νὰ προσάγωμεν εἰς ὑποστήριξιν τῶν προσηγθέντων. Ὑπάρχουσι φυλαί, αἵτινες χωρὶς ποτε νὰ ἔχωσι καταλάβει ὑπέροχον θέσιν, ἐπέτυχον ἐν τούτοις νὰ δημιουργήσωσιν ἑαυταῖς καλλιτεχνίαν ἀποκλειστικῶς προσωπικὴν, ἄνευ ὀφθαλμοφανοῦς συναφείας πρὸς τὸ προγενέστερον πρότυπον. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ Ἄραβες. Ἐν διαστήματι ὀλιγώτερω τοῦ αἰῶνος μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐπιδρομὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, μετεμόρφωσαν τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀρχικῶς ἀποδεκτὴν γενομένην βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐν τοιοῦτῳ βαθμῷ, ὥστε ἀδύνατον θά ἦτο ν' ἀνακαλύψωμεν ἐκ τίνων ἐνεπνεύσθησαν πρότυπων, ἂν μὴ εἶχομεν εἰσέτι ὑπ' ὄψει τὴν σειράν τῶν παρεπιπτόντων μνημείων. Λαὸς τις λοιπὸν δύναται καὶ ὕαν ἐτι στερεῖται πάσης καλλιτεχνικῆς ἢ φιλολογικῆς ἐπιδεκτικότητος, νὰ ἐδημιουργῆ ὑπέροχον πολιτισμόν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Φοίνικες, οἵτινες ὡς μόνον ὑπέροχην εἶχον τὴν περὶ τὸ ἐμπόριον δεξιότητα αὐτῶν. Οὔτοι ὑπῆρξαν οἱ ἀποτελέσαντες τὸ μέσον,

δι' οὗ ἐπολιτίσθη ὁ ἀρχαῖος κόσμος, οὔτινος συνῆψαν πάντα τὰ μέρη πρὸς ἄλληλα· ἀφ' αὐτῶν ὅμως οὐδὲν σχεδὸν παρήγαγον, ἢ δὲ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν εἶνε ἢ ἱστορία τοῦ ἐμπορίου αὐτῶν. Τέλος ὑπάρχουσι λαοὶ παρ' οἷς πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ ὑπελειφθῆσαν, ἔξαιρέσει τῶν τεχνῶν. Τοιοῦτο ὑπῆρξαν οἱ Μογγόλοι. Τὰ μνημεῖα, ἅτινα ἐν Ἰνδικῇ ἱδρυσαν καὶ ὧν ὁ χαρακτήρ οὐδὲν σχεδὸν τὸ ἰνδικὸν κείνεται, τόσον λαμπρὰ εἶνε, ὥστε ὑπάρχουσιν ἕνια αὐτῶν, ἅτινα ἀρμόδιοι καλλιτέχναι ἐχαρακτήριζαν ὡς τὰ ὀραιότερα μνημεῖα, ἐξ ὧν ἢ ἀνθρωπίνῃ χεὶρ ἐτεχνούργησε· καὶ ὅμως οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ σκεθῆῃ περὶ κατατάξεως τῶν Μογγόλων μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων φυλῶν. Παρατηρητέον ἄλλως ὅτι καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς μᾶλλον πεπολιτισμένοις λαοῖς αἱ τέχναι δὲν προάγονται πάντοτε εἰς τὸ ζηνὶ τῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν ἐκείνων. Παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς π. χ. τὰ τελειότερα τῶν μνημείων εἰσὶν ἐν γένει καὶ τὰ ἀρχαιότερα· ἐν Εὐρώπῃ ἢ θαυμασία αὕτη γοθικὴ τέχνη, τὰ θαυμάσια ἔργα τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἔτυχον τῶν ἐφαμιλλῶν αὐτῶν, ἤικασε κατὰ τὸν μεσαίωνα, θεωρούμενον ὡς ἡμιδάρδαρον ἐποχὴν.

Ἄδύνατον λοιπὸν ἀποβαίνει νὰ κρίνῃ τις περὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ λαοῦ τινος ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν αὐτοῦ, αἵτινες, ἐπαυλαμβάνω, ἀποτελοῦσι ἐν μόνον τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ· δὲν ἀπεδείχθη δὲ ποσῶς ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο—ὡς καὶ ἡ ἀρχαία φιλολογία—εἶνε τὸ μᾶλλον προηγμένον. Συχνάκις τοῦναντίον οἱ τῷ πολιτισμῷ προεξάρχοντες λαοί, ὡς οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, εἶνε ἐκείνοι, παρ' οἷς τὰ καλλιτεχνικά ἔργα εἰσὶ τὰ ἀσθενέστερα. Συχνάκις πρὸς τοῦτους, ὡς πρὸ μικροῦ ἐλέγουμεν, αἱ ἡμιδάρδαροι ἐποχῆ εἶνε ἐκείναι, καθ' ἃς οἱ λαοὶ παρήγαγον τὰ φιλολογικὰ καὶ καλλιτεχνικά αὐτῶν ἀριστουργήματα, ἴδια δὲ τὰ φιλολογικὰ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ περίοδος τῆς προσωπικότητος τῶν τεχνῶν παρὰ τινι λαῷ ἀποτελεῖ προῖον τῆς παιδικῆς ἢ νεανικῆς, οὐχὶ δὲ τῆς ὀρίμου αὐτοῦ ηλικίας· ἂν δὲ παρατηρηθῇ ὅτι ἐν ταῖς πρὸς ὄφελος ἐνασχολήμασι τοῦ νέου κόσμου, ὧν τὴν ἡδὲ διαβλέπομεν, τὸ πρόσωπον, ὅπερ αἱ τέχναι διαδραματίζουσι μόλις σήμεῖοιται, δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν τὴν ἡμέραν καθ' ἣν καταταχθήσονται μεταξὺ τῶν δευτερευουσῶν εἰ μὴ κατωτέρων ἐκδηλώσεων πολιτισμοῦ. Ἄλλως πολλῶν ἕνεκα λόγων ἀδύνατον ἀποβαίνει ὥστε αἱ τέχναι νὰ παρακολουθῶσιν ἐκ παραλλήλου τὰς προόδους τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ· ἢ ἀνάπτυξις αὐτῶν εἶνε ἀνεξάρτητος καὶ εἰδική. Κἂν δὲ περὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν διαφόρων λαῶν τῆς Εὐρώπης πρόκειται, τὸν ἐξῆς γενικὸν νόμον παρατηροῦμεν, ὅτι ἅμα ὡς ἡ καλλιτεχνία φθάσῃ εἰς βαθμὸν τινὰ ἀναπτύξεως, ἅμα ὡς δημιουργηθῶσι δηλ. ἀριστουργήματά τινα, ἀρκεταὶ πάραυτα περίοδος ἀπομυμνήσεως, ὀλεθρίως παρακολουθουμένη ὑπὸ περιόδου παρακμῆς, ὅπως δὲ ἀνεξάρτητος τῆς κινήσεως τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ φάσις αὕτη τῆς τῶν τεχνῶν παρακμῆς παραμένει μέχρις ὅτου πολιτικὴ ἀνατροπὴ, ἐπιδρῶν μὴ, ἀποδοχὴ νέων δοξασιῶν ἢ ἄλλος τις οἰοσθόπητος

ἀνάλογος παράγων εἰσαγάγῃ εἰς τὰς τέχνας νέα στοιχεῖα.

Οὕτω κατὰ τὸν μεσαίωνα αἱ σταυροφοραὶ εἰσήγαγον νέας γνώσεις καὶ ιδέας, παρασχοῦσας εἰς τὰς τέχνας ὄψεις, ἐξ ἧς προέκυψεν ἢ μεταμόρφωσις τῆς γοθικῆς τέχνης καὶ ἢ τέχνη τῆς Ἀναγεννώσεως. Οὕτως ἐπίσης ἐν τῇ Ἰνδικῇ αἱ μουσουλμανικαὶ ἐπιδρομαὶ συνεπήγαγον τὴν μεταμόρφωσιν τῆς Ἰνδικῆς καλλιτεχνίας. Ἐνδιαφέρει πρὸς τοῦτους νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἀφοῦ αἱ τέχναι κατὰ γενικὸν τινὰ τρόπον ἐξημερώσιν ἀνάγκας τινὰς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τινὰ αἰσθήματα, εἰσὶ καταδικασμένα νὰ ὑφίστανται ἀλλοιώσεις συναδούσας πρὸς τὰς ἀνάγκας ταύτας καὶ νὰ ἐξαφανίζονται ἔτι καθ' ὁλοκληρίαν, ἂν καὶ αἱ ἀνάγκαι αὗται καὶ τὰ παραγαγόντα ταύτας αἰσθήματα ἀλλοιωθῶσιν ἐπίσης ἢ ἐξαφανισθῶσιν. Ἐκ τούτου δὲν θὰ ἠδυνάμεθα ποσῶς νὰ ἐξανάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ πολιτισμὸς παρακμῶζει· καὶ ἐνταῦθα δὲ ἀνακαλύπτομεν τὴν ἑλλειψίν παραλληλισμοῦ τῆς ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν οὐδεμιᾷ τῆς ἱστορίας ἐποχῇ ἐξίκετο ὁ πολιτισμὸς εἰς ὃν βαθμὸν τὴν σήμερον εὐρίσκειται καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἐποχῇ ἴσως ὑπῆρξεν ἢ τέχνη μᾶλλον μυθαιμνὴ καὶ ἥττον προσωπικῆ. Τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τῶν ιδεῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν, αἵτινες καθίστων τὴν τέχνην οὐσιώδες στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἣν ἐποχὴν ὡς ἱερὸν εἶχε τὸν ναὸν καὶ τὰ ἀνάκτορα, ἐξαφανισθειῶν, ἢ τέχνη ἀπέβη προσάρτημα, ἀντικείμενον τέρψεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦμεν ν' ἀφιερῶσωμεν πολὺν χρόνον ἢ πολλὰ χρήματα. Ἡ καλλιτεχνία λοιπὸν, μὴ ἀποτελοῦσα πλέον ἀνάγκην, ἀποβαίνει τεχνητόν τι καὶ ἀντικείμενον ἀπομυμνήσεως. Σήμερον δὲν ὑπάρχουσι λαοί, εὐμνηροῦντες ἐθνικῆς καλλιτεχνίας. Ἐκαστος δ' αὐτῶν ἐν τε τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ τῇ γλυπτικῇ ζῆ ἐκ βιομηχανικῶν ἀπομυμνήσεων, ἐπιτυχῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἐξαφανισθειῶν δ' ἐποχῆς.

(Ἀκολουθεῖ).

ΠΕΡΙ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΑΘΩΜΙΑΗΜΕΝΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

κατὰ Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΝ*.

Καὶ ἐν ταῖς ῥηματικαῖς καταλήξεσι σὺν τῷ χρόνῳ ἀφροσιώσεως ἐγένετο. Τὰ εἶχον, εἶδον κτλ. ἐν τοῖς δοκίμοις χρόνοις ἦσαν α' ἐν. καὶ γ' πληθ. πρόσ., ἀλλ' ἐν τοῖς ἔπειτα μετεβλήθησαν εἰς εἶχα α' ἐν. καὶ εἶχαν γ' πληθ. κατὰ τὰ εἰλεξα, εἰλεξαν, ἔπεισα, ἔπεισαν κτλ. Οὕτως ἐσχηματίσθησαν τὸ α' ἐν. καὶ τὸ α' καὶ γ' πληθ. πρόσ. τοῦ β' ἀορ., τοῦ παρτα. καὶ τοῦ παρρη. κατὰ τὰ τοῦ α' ἀορ., εἶδα, εἶδαμεν, εἶδαν, ἔφηνα, ἔφηναμεν, ἔφηναν, εἶχα, εἶχαμεν, εἶχαν, παρεἶληφα (Corp. inscr. Graec. 3137, γ'

(*) ἴδε πρότερον ἀριθμ. σελ. 5—7.